

УДК 343.13

Л.В. Карабум

ПОНЯТТЯ І ПРИРОДА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ¹

Досліджена актуальна для юридичної теорії і практики проблема визначення поняття і природи кримінально-процесуальної діяльності. Розглянуто окремі питання реалізації у кримінально-процесуальній діяльності правозастосовних процесів.

Ключові слова: *кримінально-процесуальна діяльність; природа; процес.*

Исследуется актуальная для юридической теории и практики проблема определения понятия и природы уголовно-процессуальной деятельности. Рассмотрены отдельные вопросы реализации в уголовно-процессуальной деятельности правоприменительных процессов.

Ключевые слова: *уголовно-процессуальная деятельность; природа; процесс.*

We investigate the problem of defining the subject of criminal procedural activity that is actual for the juridical theory and practice. Some issues of the implementation of the law processes in the criminal procedure were considered.

Key words: *criminal procedural activity, nature, the process.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У юридичній літературі останніх років видання кримінально-процесуальна діяльність визначається як врегульована кримінально-процесуальним законом діяльність органів дізнання, досудового слідства, прокурора і суду². Таке визначення стало традиційним для юридичної науки, а також у навчальній діяльності та у практиці слідчої і судової діяльності.

Однак аксіоматичність визначення поняття кримінально-процесуальної діяльності може бути поставлена під сумнів через те, що у ній, окрім уповноважених державних органів, приймають участь інші суб'єкти, що не наділені повноваженнями щодо здійснення цієї діяльності, але мають права і обов'язки. Останні суб'єкти вступають у

¹ Терміни "кримінально-процесуальна діяльність", "кримінальне провадження", "кримінальний процес", "кримінальне судочинство" у цій статті розглядаються як тотожні.

² Див. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право: підручник / Л.М. Лобойко. - К.: Істина, 2010. - С. 13; Смирнов А.В. Уголовный процесс: учебник для вузов / 2-е изд. / А.В. Смирнов, К.Б. Калиновский. Под общ. ред. А.В. Смирнова. - СПб.: Питер, 2005. - С. 28; Курс уголовного судопроизводства : учебник в 3 т. / Под ред. В.А. Михайлова. - Т. 1: Общие положения уголовного судопроизводства. - М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО "МОДЕК", 2006. - С. 20.

кримінально-процесуальні відносини, які також складають зміст кримінального судочинства. Кримінально-процесуальні відносини, поряд із кримінально-процесуальною діяльністю, іноді також називають кримінальним процесом¹.

На підставі викладеного можна стверджувати, що у теорії кримінального процесу існує проблема із визначенням поняття кримінально-процесуальної діяльності, а також її природи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Попри те, що кримінально-процесуальній діяльності присвячена увага у кожному вітчизняному підручнику із кримінального процесу (кримінально-процесуального права), а також окремим її елементам - багатом наукових робіт², сама вона не стала предметом ґрунтовного аналізу³. За даними В.П. Гмирка з другої половини сімдесятих років минулого століття радянські процесуалісти й криміналісти почали звертати увагу на категорію діяльності як на певний вектор визначення змістів власних наукових позицій⁴. У зазначений період виходить другом значна кількість наукових праць, присвячених дослідженню окремих аспектів кримінально-процесуальної

¹ Див., наприклад, Удалова Л.Д. Кримінальний процес України : підручник / Л.Д. Удалова. - К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2007. - С. 11.

² Див., наприклад: Проблеми забезпечення ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні : монографія / кол. авт. ; за заг. ред. В.І. Борисова, В.С. Зеленецького. - Х.: Право, 2010. - 400 с.; Галаган В.І. Проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності органів внутрішніх справ / В.І. Галаган / Під ред. Л.М. Шестопаіової. - К., 2002. - 297 с.; Грошевий Ю.М. Проблеми удосконалення законодавства, що регулює кримінально-процесуальну діяльність / Ю.М. Грошевий // Вісник Академії правових наук України. - 2003. - № 2-3. - С. 695; Кузьмічов В.С. Слідча діяльність: сутність, принципи, криміналістичні прийоми та засоби здійснення: автореф. дис. ... доктора юрид. наук. - К.: УАВС, 1996.

³ Нам удалося відшукати лише одну роботу - наукову статтю, у якій досліджено загальні питання щодо сутності і ознак кримінально-процесуальної діяльності (див. Дремов В.Г. Уголовно-процесуальная деятельность: сущность и основные черты / В.Г. Дремов // Правоведение. - 1978. - № 3. - С. 103-106. - [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://law.edu.ru/magazine/article.asp?magID=5&magNum=3&magYear=1978&articleID=187902>.

⁴ Гмирко В.П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація: монографія / В.П. Гмирко. - Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2010. - С. 45-46.

діяльності¹. Однак предметом окремого монографічного дослідження кримінально-процесуальна діяльність так і не стала. Дискусійними до цього часу залишаються питання визначення поняття та природи кримінально-процесуальної діяльності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Для виконання у цій статті поставлені такі **завдання**: 1) сформулювати авторське визначення поняття кримінально-процесуальної діяльності; 2) розкрити її природу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Не претендуючи на розгляд усіх аспектів сутності кримінально-процесуальної діяльності, зазначимо, що з'ясування загальних її положень, а особливо поняття, природи і ознак є важливим не лише з теоретичної точки зору, а і, навіть більшою мірою, з точки зору практики реалізації прав суб'єктами, які беруть у ній участь та до неї залучаються.

Важливість отримання наукових результатів з приводу поняття, природи і ознак кримінально-процесуальної діяльності обумовлюється тим, що, як було показано вище, під нею розуміють лише ту діяльність, що здійснюється уповноваженими державними органами і їхніми посадовими особами. У дослідженні, проведеному фахівцями НДІ вивчення проблем злочинності Національної академії правових наук України, на користь цього наведені наступні аргументи.

Н.В. Глинська, В.С. Зеленецький зазначають, що більшість дослідників (П.А. Лупинська, В.В. Вандишев, Л.Д. Кокорев, В.Г. Дрьомов) виходять з того, що поняття "діяльність" у площині кримінального судочинства означає певну сукупність (комплекс, систему) правозастосовних дій, які вчинюються суб'єктами у *формі правовідносин* (вид. Л.К.), в установленому законом порядку та спрямовані на досягнення цілей кримінального судочинства. ... Оскільки прийняття правозастосовних актів (кримінально-процесуальних рішень) як кульмінаційного етапу будь-якого правозастосовного процесу (а саме із правозастосуванням пов'язується сутність та призначення кримінально-процесуальної діяльності) є виключною компетенцією уповноважених державою органів, суб'єктами виду діяльності, що розгля-

¹ Дрьомов В.Г. Запн. праця. - С. 103-106; Зеленецький В.С. Функциональная структура прокурорской деятельности / В.С. Зеленецкий. - Х.: ХарЮИ, 1978. - С. 5; Дубинский А.Я. Понятие, структура и содержание уголовно-процессуальной деятельности / А.Я. Дубинский // Проблемы соц. законности. - Х.: Вища школа, 1989. - Вып. 24. - С. 46-52; Самыгин Л.Д. Расследование преступлений как система деятельности / Л.Д. Самыгин. - М.: МГУ, 1989. - С. 10-60.

дається, є виключно державні органи та особи, які здійснюють провадження по кримінальній справі, - органи досудового розслідування, прокурор, суд (суддя). Процесуальна ж діяльність решти учасників процесу (підозрюваного, обвинуваченого, їх захисників та законних представників тощо) здійснюється на підставі та у порядку, визначеному законом, та за своїм правореалізуючим характером відбивається у формах дотримання, виконання та використання норм права, а звідси й не підпадає під ознаки кримінально-процесуальної діяльності в силу її правозастосовного характеру (вид. Л.К.)¹.

Отже, як бачимо, автори наведеної цитати взяли за основу ті аксіоматичні визначення поняття кримінально-процесуальної діяльності, до яких як основна її ознака включено правозастосовний характер, що є притаманним лише таким суб'єктам як державні органи та їхні посадові особи. А оскільки підозрюваний, обвинувачений, потерпілий тощо не приймають кримінально-процесуальних рішень, тобто не здійснюють правозастосування, то вони не здійснюють і кримінально-процесуальну діяльність.

Виникає запитання: а який же вид юридичної діяльності вони тоді здійснюють, коли вступають у правовідносини із органами досудового розслідування, прокурором, судом? Чи може ці суб'єкти здійснюють свою діяльність поза територіальними і часовими межами кримінального процесу?

На друге запитання в силу його риторичності відповідати немає потреби. А про те, що діяльність суб'єктів, не наділених владними повноваженнями, є юридичною, свідчить урегульованість її нормами кримінально-процесуального права, у яких зазначені права і обов'язки та порядок діяльності.

Усі суб'єкти кримінального процесу (як уповноважені державою, так і ті, які мають власні інтереси чи представляють інтереси інших осіб і допомагають судочинству) вступають у процесуальні правовідносини. Уже одна ця обставина не дозволяє виключати їх із числа суб'єктів, які здійснюють кримінально-процесуальні діяльність. Інша справа, що одним із суб'єктів правовідносин, що виникають під час провадження у кримінальній справі, є уповноважений державний орган чи його посадова особа.

У загальній теорії права до елементів правовідносин відносять: суб'єктний склад, об'єкт, зміст (права і обов'язки, повноваження, від-

¹ Проблеми забезпечення ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні: монографія / кол. авт.; за заг. ред. В.І. Борисова, В.С. Зеленецького. - Х.: Право, 2010. - С. 150.

повідальність суб'єктів правовідносин)¹. Правовідносини, що складаються під час провадження у кримінальній справі, не є винятком. А оскільки ніким не заперечується факт того, що кримінально-процесуальна діяльність здійснюється у формі правовідносин, то усі суб'єкти правовідносин є водночас і суб'єктами діяльності. Кримінально-процесуальні відносини не можуть існувати без кримінально-процесуальної діяльності і навпаки.

Тому можна зробити висновок про те, що кримінально-процесуальна діяльність являє собою складне явище. Кримінально-процесуальною діяльністю не можна вважати лише ті дії, що виконуються державними органами та їхніми посадовими особами. Для їх позначення у теорії кримінального процесу "винайшли" термін - "які ведуть процес". Так, вони процес можуть "вести", тобто фактично керувати ним, діючи на підставі принципу публічності. Але стверджувати, що тільки діяльність, здійснювана цими органами, і є кримінально-процесуальною, означає значно звужувати її поняття.

Такий підхід до розуміння кримінально-процесуальної діяльності був потрібним для підтримання ідеології патерналістської держави - суб'єкти не повинні приймати активну участь у кримінально-процесуальній діяльності, бо - це царина держави в особі її органів. Окрім того, повне "одержавлення" цього виду юридичної діяльності дозволяло тримати громадян у покорі, очікуючи "милості" - вирішення кримінальної справи - від державних органів.

Зміна вектору розвитку держави, а з цим і усіх напрямів її діяльності, у тому числі у правозастосовної, на порядок денний поставила питання щодо обмеження ролі держави у такому різновиді державної діяльності, якою є кримінально-процесуальна. Концепцію самообмеження держави у кримінальному процесі першою у 1991 році запропонувала О.Б. Мизуліна². Тут слід зазначити, що ідеї, викладені О.Б. Мизуліною у монографії, а потім і у докторській дисертації, серед учених-процесуалістів не знайшли одностайної підтримки. На думку, професора В.З. Лукашевича, захист дисертації якщо і відбудеться, то не раніше, ніж через десять років³. Тобто мова йшла про те,

¹ Скаун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / О.Ф. Скаун / Пер. з рос. - Харків: Консум, 2001. - С. 348-349.

² Мизуліна Е.Б. Уголовный процесс: концепция самоограничения государства : монография / Е.Б. Мизулина. - Тарту: Тартуский ун-т, 1991. - 150 с.

³ Див. про це ґрунтовніше: Мизуліна Е.Б. О технологической теории уголовного процесса / Е.Б. Мизулина // Уроки реформы уголовного правосудия в России (по материалам работы Межведомственной рабочей группы по мониторингу УПК РФ и в связи с пятилетием со дня его принятия и введения в действие // Сборник статей и

що ідеї О.Б. Мизуліної, висловлені у останній рік існування СРСР, випередили час. Дисертація була захищена у 1993 році, а у 2001 році (через років після видання монографії) – у Російській Федерації було ухвалено новий Кримінально-процесуальний кодекс, ідеологом якого стала саме О.Б. Мизуліна.

У контексті розглядуваних питань важливо відзначити, що монополія держави на здійснення кримінально-процесуальної діяльності не може бути втрачена нею повністю. За влучним висловом Є. Мизуліної держава в особі своїх компетентних органів як незмінний супутник кримінального процесу є тим "режисером, який здійснює його збирання і визначає зміст"¹. Результати діяльності суб'єктів кримінально-процесуальних правовідносин тільки тоді матимуть правове значення, якщо вони сприйняті органом дізнання, слідчим, прокурором чи судом, тобто після отримання ними "офіційного статусу". Не мають правового значення для конкретної кримінальної справи (не є правовими) і відносини, що складаються між суб'єктами процесу, якщо в них не бере участі державний орган, який прийняв справу до свого провадження².

Компетентні державні органи є суб'єктами кримінально-процесуальної в силу покладених на них державою обов'язків. Іншими словами, здійснення ними цієї діяльності є виконанням покладених державних функцій щодо боротьби зі злочинністю чи вирішення кримінально-правових конфліктів у суспільстві. Діяльність решти суб'єктів може обумовлюватися як обов'язками, так і правами. Ці права і обов'язки можуть бути реалізовані лише шляхом процесуальних дій, що складають сутність кримінально-процесуальної діяльності. Ми підтримуємо думку тих учених, які вважають, що суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності (кримінального процесу) є особи як ті, які представляють державний інтерес, так і ті, котрі відстоюють власні інтереси³.

матеріалів / Под ред. Е.Б. Мизулиной и В.Н. Плигина / Научн. ред. Е.Б. Мизулина. - М.: Юристъ, 2006. - С. 69.

¹ Мизулина Е. Уголовный процесс: концепция самоограничения государства : монография. - С. 10.

² Лобойко Л.М. Методи кримінально-процесуального права : монографія / Л.М. Лобойко. - Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. - 2006. - С. 58.

³ Див.: Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. В 2 т. / М.С. Строгович. - М.: Наука, 1968.- Т. 1. - С. 205; Колбая Г.Н. Соотношение предварительного следствия и судебного разбирательства / Г.Н. Колбая. - М.: Юрид. лит., 1975. - С. 34.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що кримінально-процесуальною є діяльність органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду, а також фізичних і юридичних осіб, які залучаються до неї у межах провадження у кримінальній справі.

Оскільки кримінально-процесуальна діяльність здійснюється з метою реалізації норм матеріального та процесуального права, то, безумовно, вона має правову природу. Кримінально-процесуальна діяльність є нічим іншим як сукупністю процесів реалізації норм права (кримінального, кримінально-процесуального, цивільного тощо).

Тут важливо підкреслити, що зміст процесів реалізації норм права залежить від того, хто із суб'єктів їх реалізує. Якщо реалізацію здійснює компетентний державний орган або його посадова особа, то мова йде про застосування норм права, тобто про правозастосовний процес. Останній, як було відзначено вище, найчастіше і називають кримінально-процесуальною діяльністю.

Але ототожнювати правозастосовний процес і кримінально-процесуальну діяльність не можна. Ці процеси, хоч і здійснюються у єдиних нормативних, часових і просторових межах, усе ж таки мають відмінності. Значимо, що у межах кримінально-процесуальної діяльності існує маса процесів правозастосування. Окрім того, у ній виникають, розвиваються і припиняються також процеси використання, дотримання та виконання норм права, які здійснюються іншими, окрім уповноважених державних органів і посадових осіб, суб'єктами.

Таким чином, кримінально-процесуальна діяльність, маючи правову природу, постає як складна система процесів (діяльностей) із реалізації норм права. Одні із цих процесів ініціюються уповноваженими державними органами, інші - заінтересованими суб'єктами та суб'єктами, які залучаються до участі у кримінально-процесуальній діяльності. Процеси реалізації норм права здійснюються у порядку, визначеному кримінально-процесуальним законом. Для кримінально-процесуальної діяльності є характерним, що у часі її здійснення реалізуються також і норми, що встановлюють цей порядок.

Складним для вирішення є питання про те, чи можуть суб'єкти, які не належать до числа уповноважених державою на "ведення" кримінального процесу, діяти у межах останнього за правилом - "дозволено усе, що не заборонено". У юридичній науковій літературі стверджується, що цей принцип у кримінальному процесі діє для

громадян¹. Для посадових осіб державних органів, як відомо, діє принцип "дозволено лише те, що прямо передбачено законом". Реалізація прав суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності відбувається за безпосередньої участі посадових осіб, які "ведуть" процес, бо для того, щоб реалізувати якесь право суб'єкт - не уповноважена посадова особа - повинен вступити у кримінально-процесуальні відносини з уповноваженою посадовою особою. Остання не зобов'язана реалізувати ті права, які законом не передбачені. Кримінально-процесуальна діяльність - це такий різновид юридичної діяльності, де право громадян вчиняти незаборонені законом дії, суттєво обмежене. Дане правило є характерним для галузей приватного права.

Отже, можна зробити висновок про те, що кримінально-процесуальна діяльність не є суто правозастосовним процесом, як це традиційно прийнято вважати. Вона є складним явищем, бо "збирає докупи" невизначену на початку кількість відносно самостійних, але тісно пов'язаних між собою процесів реалізації (застосування, виконання) норм права. Зважаючи на функціональне призначення кримінально-процесуальної діяльності, основними серед цих процесів є застосування норм кримінального та кримінально-процесуального права. Однак ці процеси не можуть існувати у відриві від "неосновних" процесів реалізації норм права, у тому числі й інших, окрім кримінального та кримінально-процесуального, галузей права.

З'ясувавши зазначені вище обставини, перейдемо до розгляду ознак кримінально-процесуальної діяльності. Остання, як було обґрунтовано вище, є збиральним поняттям. Тому розглядувані ознаки будуть стосуватися кримінально-процесуальної діяльності як цілого, а не окремих її правореалізаційних процесів.

На основі проведеного у цій статті дослідження можна зробити наступні **висновки**: 1) кримінально-процесуальна діяльність - це дії органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду, а також фізичних і юридичних осіб, які залучаються до неї у межах провадження у кримінальній справі; 2) під час кримінально-процесуальної діяльності реалізується маса процесів застосування норм різних галузей права, що характеризує її природу як правову.

¹Лобойко Л.М. Методи кримінально-процесуального права. - С. 83.

Тема визначення поняття та ознак кримінально-процесуальної діяльності є доволі об'ємною. Тому для її повного опрацювання потрібно здійснювати подальші дослідження. Останні є доцільними за такими **напрямами наукових розвідок**: 1) дослідження співвідношення понять "правозастосовна діяльність", "юридична діяльність", "кримінально-процесуальна діяльність"; 2) визначення напрямів підвищення ефективності кримінально-процесуальної діяльності.